

Ako historici overujú informácie

Prof. Attila Pók

Je nemožné, aby sme sa tak či onak nespájali s minulosťou, a to tak individuálne, ako aj kolektívne, vo všetkých aspektoch života. Toto spojenie sa môže objaviť v mnohých formách, od zbežných pozorovaní až po hlboko analytické, štruktúrované naratívy. Preto musíme byť neustále v strehu: môžeme dôverovať informáciám o histórii, ktoré dostávame?

Čo by sa stalo, keby všetci historici sveta a všetky ich práce padli za obeť zvláštnemu druhu epidémie? Rozprávanie o minulosti by určite prežilo a väčšina ľudí by si pravdepodobne sotva všimla, že nejaká profesia zanikla. Dejiny by sa naďalej vyučovali na všetkých úrovniach a politici by naďalej používali metafory založené na histórii. Stavali by sa pamätníky venované historickým udalostiam a osobnostiam s politickým posolstvom, rodiny by pokračovali v rozprávaní o svojich spomienkach, umelci a spisovatelia by naďalej maľovali, vytvárali sochy a písali o minulosti a médiá by naďalej prinášali množstvo správ o minulosti, najmä v čase výročí. Bez ohľadu na formu je sila minulosti všadeprítomná; vždy, keď sa prijímajú rozhodnutia, vyvíjajú sa stratégie týkajúce sa súčasných záležitostí a/alebo budúcnosti. Preto by sa pedagógovia v záujme svojich študentov mali snažiť nájsť najlepšie prostriedky na filtrovanie a interpretáciu informácií o histórii.

Stavba domov: konštruovanie historických príbehov

Ako skúmate dôveryhodnosť informácií o minulých udalostiach? Profesionálni historici si vytvorili rozsiahly arzenál kritiky prameňov. Ak si predstavíme historický príbeh ako dom, pramene by sme mohli prirovnať k tehľám. Tehly sa musia starostlivo vybrať a pripraviť na stavbu; počas prípravy sa režú, leštia a brúšia, aby sa prispôsobili požadovanému plánu – pôdorysu budovy. Musíte tiež dôkladne zvážiť osobitosti prostredia v mieste umiestnenia pozemku. Tie isté tehly môžu byť na niektorých miestach ideálne, ale na iné by sa nehodili. Keď sa rozhodnete pre tehly, musíte nájsť

vhodnú maltu alebo iný materiál, ktorý udrží tehly pohromade a dodá domu pevnosť. V historických naratívoch je to funkcia teórie a metodológie. Rovnaké tehly sa dajú určite použiť v mnohých rôznych typoch budov. Rovnako môžu byť tie isté pramene základom veľmi odlišných, dokonca protichodných naratívov. Okrem toho žiadny dom nemožno postaviť a žiadny historický príbeh nemožno vytvoriť bez motivácie. V prípade výstavby budov môže ísť, samozrejme, o praktickú potrebu bývania, ale praktickosť sa často zanedbáva v záujme reprezentatívnej funkcie: teda reprezentácie bohatstva alebo moci, prípadne oboch. Tak je to aj s historickými naráciami: môžu byť motivované zvedavosťou bádatela, ale môžu byť tiež poháňané politikou a ideológiou. Takže **historické narácie sa môžu používať ako prvky propagandy. Ako rozlíšiť dôveryhodné informácie od čistej propagandy? Myslím si, že najlepší spôsob, ako oddeliť zrno od pliev, je pokúsiť sa dekonštruovať príbehy.** To znamená skúmať koncepciu a tvorbu historickej alebo aktuálnej informácie alebo dlhšieho príbehu. Pomôcť vám môže množstvo užitočných online pomôcok. Dve z nich sú pre mňa obzvlášť užitočné:

- online virtuálna učebňa Checkology: get.checkology.org
- Online zdroje NewseumED: <http://www.newseumed.org>

Nenechajte sa opiť rožkom

Okrem využitia rád týchto stránok odporúčam v tomto procese dekonštrukcie podniknúť nasledujúce kroky:

- Preskúmajte dôkazy, s ktorými pracujete. Môžete nájsť iné zdroje, ktoré podporujú názor vyplývajúci z dôkazu?
- Pozrite sa na tvorbu zdroja. Môžete zistiť, kto pôvodne vytvoril informácie? Čo viete o kontexte ich vzniku? Súvisí zdroj priamo s problémom, ktorým sa zaoberáte? Bol prevzatý od niekoho iného bez priameho prístupu k pôvodným informáciám?
- Preskúmajte širšie súvislosti. Máte spoľahlivé, dvakrát overené informácie o všetkých udalostiach, ktoré potvrdzujú informácie v zdroji? Ak je informácia súčasťou dlhšieho rozprávania alebo súčasťou príručky či rozprávania, ktoré dobre poznáte a ktoré ste v predchádzajúcich prípadoch považovali za spoľahlivé, môžete byť ochotní prijať ju ako dôveryhodnú.

- Skúste zistiť, či je zdroj zameraný na určité publikum. Odráža to snahu mobilizovať cieľové publikum s nejakým zámerom?
- Skontrolujte štruktúru, štýl a jazyk. Je niečo, čo sa vám zdá príliš výstredné, príliš komplikované alebo zjednodušené, alebo sa nejakým iným spôsobom vymyká danému kontextu?

Dovoľte mi, aby som túto metódu porovnávania spoľahlivých informácií s dezinformáciami ilustroval na jednom jednoduchom a jednom zložitom príklade.

Politické procesy a zákony vykladajúce históriu

V máji 1949 bol na príkaz najvyšších predstaviteľov sovietskej satelitnej krajiny, Maďarska, zatknutý a následne súdený a popravený vysokopostavený člen politického vedenia László Rajk. Celý proces trval menej ako päť mesiacov. Rajk priznal, že bol komplicom medzivojnového maďarského protikomunistického režimu a po druhej svetovej vojne pomáhal kapitalistickým mocnostiam v ich protikomunistickom boji. Počas súdnych pojednávaní všetko poprel, na verejnosti sa priznal k vlastizrade strany. Stalin v tej chvíli začal mohutný propagandistický útok proti Juhoslávii, takže obvinenia museli zahŕňať aj spoluprácu s juhoslovanskými vodcami. **Nezávislým pozorovateľom bolo jasné, že súdny proces bol politickou šou a bol postavený na vykonštruovaných dôkazoch. Žiadne nezávislé zdroje nepotvrdili ani jedno z obvinení a súdny proces nemal nič spoločné so skutočnou jurisdikciou. Jeho obrovská publicita slúžila záujmom Sovietskeho zväzu.**

Konkrétne išlo o to, aby sa ukázali možné dôsledky akéhokoľvek pokusu o hoci aj mierny odklon od sovietskej línie, a to tak z hľadiska hodnotenia historických udalostí, ako aj súčasnej politiky. Odvrátenou stranou však bolo, že vynútené priznanie obžalovaných vytvorilo dočasnú alternatívnu realitu pre mnohých ľudí, ktorí bezvýhradne verili komunistickým myšlienkam a politike.

udalosť v tureckých dejinách, potom by turecký zákonodarný orgán mohol urobiť to isté v súvislosti s udalosťami vo francúzskych dejinách, napríklad s brutálnymi činmi, ktoré boli spáchané počas alžírkej vojny za nezávislosť (1954 – 1962). Koncom roka 2005, v napätej atmosfére, ktorú tieto diskusie vyvolali, 19 veľmi významných historikov iniciovalo založenie občianskeho združenia Liberté pour l'Histoire.

Združenie zhrnulo svoje základné zásady:

- **História nie je náboženstvo;**
- **História nie je etika;**
- **História neslúži súčasnosti;**
- **História nie je pamäť;**
- **Históriu nemožno podriaďiť spravodlivosti.**

V roku 2008 združenie vydalo manifest (tzv. Appel de Blois), v ktorom apelovalo na profesionálnu zodpovednosť historikov a obozretnosť politikov. V manifeste sa osobitne zdôrazňuje, že história nemôže slúžiť aktuálnym záležitostiam a politike a nemôže byť bojiskom pre súperiace a protichodné spomienky. **Žiadna politická moc nemôže rozhodovať o tom, čo je historická pravda, a história sa nemôže písať legislatívnou formou, pretože by to malo vážne dôsledky pre túto disciplínu aj pre slobodu myslenia.**

Môžeme teda konštatovať, že tak vo vzdelávaní, ako aj v akejkoľvek oblasti verejného života musíme vynaložiť maximálne úsilie na oddelenie informácií od dezinformácií. Zároveň však nikto nemá kontrolu nad absolútnou, nespochybniteľnou pravdou.

Vedecké poznatky a vzdelanie nám pomáhajú rozvíjať schopnosti definovať kritériá pre spoľahlivé a dôveryhodné historické informácie. Ide o nepretržitý proces, v ktorom sa nikdy nedosiahnu dokonalé výsledky.

Preklad: Ústav pamäti národa (ÚPN)